यामकुलादीनां क्षेपः यामेन योजनम् । द्रव्यं विना तु प्रथमं वाक्पारुष्यं तदुच्यते । भगिनीमातृसम्बन्धसुपपातकशंसनम् । पारुष्यं मध्यमं प्रोक्तं वाचिकं शास्त्रवेदिभिः । अभक्ष्यापेयकथनं महापातकदूषणम् । पारुष्यमुत्तमं प्रोक्तं तीव्रं मर्माभिघट्टनमिति ।" द्रव्यं विनेत्यत्र द्रव्यशब्दोऽभिधेयपरः । तेनोच्यमानार्थव्यतिरेकेणैव विधमभिधानं वाक्पारुष्यमित्यर्थः इति कल्पतरौ । द्रव्यं विना द्रव्यवैशिष्ट्यं विनेति मदनरत्ने । अभिघट्टनं उत्पाटनम् । निष्ठुराक्रोशे दण्डमाह याज्ञवल्क्यः "बलाबलान्यथालोक्यं न्यूनाङ्गेन्द्रियरोगिणाम् । क्षेपं करोति चेद्दण्ड्यः पणानर्द्धत्रयोदशेति । अन्यथालोकनिन्दास्तुतिः । न्यूनाङ्गाः करादिरहिताः । न्यूनेन्द्रियाः नेत्रादिरहिताः । रोगिणः कुष्ठादयः अर्द्धत्रयोदशान् अर्द्धाधिकद्वादशपणानित्यर्थः । एतत् सवर्णविषयम् । अतएव बृहस्पतिः "समजातिगुणानान्तु वाक्पारुष्ये परस्परम् । विनयो विहितः शास्त्रे पणा अर्द्धत्रयोदशाः" इति । "विष्णुरपि "समवर्णाक्रोशे द्वादश पणान्दण्ड्य इति" । परस्परमिति शेषः । मनुनारदावपि "समवर्णे द्विजातीनां द्वादशैव व्यतिक्रमे । वादेष्वेवंविधेषु तदेव द्विगुणं भवेदिति" । यत्तु लिखितावपि "समवर्णव्यतिक्रमे द्वादशपणा यथाक्रमं विशिष्टक्षेपेषु विशिष्टस्य चतुर्विंशतिरविशिष्टस्यातिक्रमे च विशिष्टस्य ततोऽर्द्धमिति । अत्र द्वादशपणार्द्धद्वादशयोरुत्कृष्टाद्युत्कृष्टत्वेन व्यवस्था । कात्यायनोऽपि" "यो सुप्तान् कीर्त्तयेत् क्रोधाल्लिङ्गुणे वा गुणस्तताम् । अन्यं संस्तानियोज्यो च वाग्दुष्टं तस्करं विदुरिति" "नारदोऽपि "दुष्टस्तेव तु यो दोषान् कीर्त्तयेत् क्रोधकारणात् । कात्यायनेऽपि वाग्दुष्टं तस्करं विदुरिति" "अत्र क्रोधकारणादित्यनेन दुष्टपरित्यागार्थं दोषकीर्त्तने न दोष इति सूचितम् । अतएवोक्तं कात्यायनेन "यत्र स्यात्परिहारार्थं पतितस्तेन कीर्त्तितः । वचनात्तत्र न स्यात्तु दोषो यत्र विभावयेदिति" "वचनात् दोषकीर्त्तनात् । यत्रा भियोगादौ पातित्यादिकं साधयेत्तत्रापि वचनाद्दोषो न स्यादिति यत्र विभावयेदित्यस्यार्थे उक्तः स्मृतिचन्द्रिकायाम् । अत्रापि दण्डपारुष्यन्यायेन युगपत्प्रहरतयोर्दण्डतुल्यत्वं अयुगपत्प्रहरतयोः पूर्वप्रहरतस्य दण्डाधिक्यमिति द्रष्टव्यम् । जातिगुणकृते विशेषे दण्डवैषम्यमाह ब्रह्मभिः "समानयोः समो दण्डोन्यूनस्य शिष्योदनः । "उत्तमस्याधिकः प्रोक्तो वाक्पारुष्ये परस्परमिति" । हीनस्योत्तमाक्षेपे द्विगुणः उत्तमस्य हीनाक्षेपेऽर्द्धपरिमितोदण्ड इत्यर्थः । याज्ञवल्क्योऽपि "अर्द्धोऽधमेषु द्विगुणः परस्त्रीभूतमेषु च । दण्डप्रणयनं कार्यं वर्णजात्युत्तराधरैरिति" "अर्द्धः सार्द्धद्वादशपणात्मक इत्यर्थः पूर्ववाक्ये "पञ्चविंशतिको दम" इति पञ्चविंशतेः [illegible]त्वात् । वर्णा ब्राह्मणादयः । जातयो मूर्द्धावसिक्तादयः । ते च ते उत्तराधराश्च वर्णजात्युत्तराधरास्तैरन्योन्याक्षेपे क्रियमाणे दण्डस्य प्रणयनम् ज्ञातव्यम् । उत्तराधरभावमाश्रित्य दण्डः कल्पनीय इत्यर्थः । तमेव कल्पनीयं दण्डं प्रदर्शयति मनुः "शतं ब्राह्मणमाक्रुश्य क्षत्रियो दण्डमर्हति । वैश्योऽप्यर्द्धशतं द्वे वा शूद्रस्तु वधमर्हति । विप्रः पञ्चाशतं दण्ड्यः क्षत्रियस्याभिशंसने । वैश्ये स्यादर्द्धपञ्चाशच्छूद्रे द्वादशको दम इति ।" बृहस्पतिरपि क्षिपन् विप्रादिकं दद्यात् पञ्चाशत्पणिकं दममिति" । यत्तु लिखितावपि "आक्रोशे ब्राह्मणस्य क्षत्रियः पञ्चशतं दण्ड्यः, शतार्द्धं वैश्यस्य पञ्चविंशतिं शूद्रस्येति" । बृहस्पतिरपि । "विप्रः शतार्द्धं दण्ड्यस्तु क्षत्रियस्याभिशंसने । विशस्तथार्द्धं पञ्चाशच्छूद्रस्यार्द्धत्रयोदश । पञ्चशूद्रावधृतो विनयोऽपराधिनः । गुणहीनस्य पारुष्ये ब्राह्मणो नापराध्नुयात् । वैश्यस्तु क्षत्रियाक्रोशे दण्डनीयः शतम्भवेत् । तदर्द्धं क्षत्रियो वैश्यं क्षिपन् विनयमर्हति । शूद्राक्रोशे क्षत्रियस्य पञ्चविंशतिको दमः । वैश्यस्य चैतद्द्विगुणः शास्त्रविद्भिरुदाहृतः । वैश्यमाक्षारयन् शूद्रोदाप्यः स्यात् प्रथमं दमम् । क्षत्रियं मध्यमश्चैव विप्रस्तत्तमसाहसमिति ।" जिह्वाच्छेदनरूपोऽत्रोत्तमसाहसो द्रष्टव्यः । तथा च स एव "धर्मोपदेशकर्त्ता च वेदादाहरणान्वितः । आक्रोशकस्तु विप्राणां जिह्वाच्छेदेन दण्ड्यते" इति । शूद्र इत्यनुषङ्गः । आपस्तम्बोऽपि "जिह्वाच्छेदनं शूद्रस्यार्थं धार्मिकमाक्रोशतः" इति । गौतमोऽपि "शूद्रो द्विजातीनभिदन्यायाभिहत्य च वाग्दण्डपारुष्याभ्यामङ्गोच्छेदो वेनोपहन्यादिति" । अभिहन्याय बुद्धिपूर्वं वाचातिक्रम्य अभिहत्य उपेत्य दण्डेन ताडयित्वा अङ्गोच्छेदो वेनाङ्गेनाभिहन्यते तेन विच्छेदो वेत्यर्थः । युवाद्याक्रोशे त्वाह्वः शङ्खलिखितौ "तमाऽधिक्षतान् विप्रान् शुसं च निर्धौतनम्भ्रुएतनं गाढ़नं वा लोमधानुलेपनं